

Hur kan vi se på läs- och skrivsvårigheter?

Christer Jacobson

Artikel ur
Svenska Dyslexiföreningens och
Svenska Dyslexistiftelsens tidskrift

Dyslexi –
aktuellt om läs- och skrivsvårigheter
nr 4/2006

Hur kan vi se på läs- och skrivsvårigheter

Christer Jacobson, fil dr Växjö Universitet

Vi svenskar läser bra. Bland sju länder i undersökningen IALS (International Adult Literacy Study) har Sverige de bästa resultaten. Det innebär att var tredje vuxen svensk kan läsa okända texter och dra slutsatser av dem. Ytterligare ungefär 4 av 10 kan läsa och använda de texter de möter i vardagslivet. Sammantaget innebär detta att ungefär tre av fyra svenskar klarar de flesta vardagskraven i läsning och skrivning, alltså de krav man ska klara i svenska, när man gått ut årskurs 9, dvs. "att kunna läsa till åldern avpassad skönlitteratur, facklitteratur och dagstidningars artiklar med god förståelse".

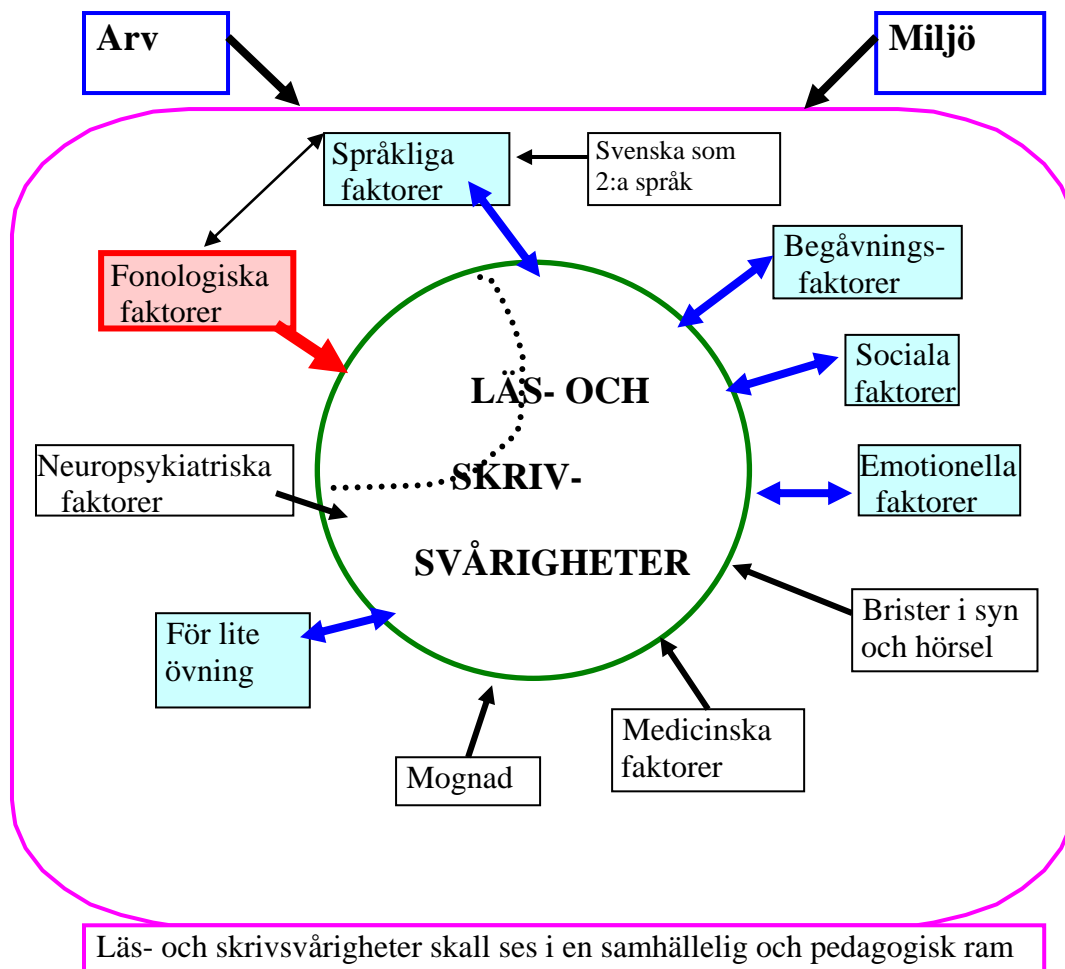
En av fyra svenska når inte upp till grundskolans nivå

Om vi vänder på siffrorna innebär det också att en av fyra vuxna svenskar inte når upp till grundskolans nivå. De klarar bara att läsa och använda enkla dokument. När de möter texter som inte är redigerade och enkla får de svårigheter. Inom denna fjärdedel av den vuxna befolkningen finns ungefär 400 000 personer (7,5 %) som läser så dåligt att de i stort sett bara kan läsa enkla, välkända och välstrukturerade texter. Sammantaget innebär detta att en ganska stor andel vuxna i Sverige har sådana läsproblem att det försvårar för dem, att utifrån ett demokratiskt perspektiv delta i vårt alltmer skriftspråkligt inriktade samhälle. För en liten grupp är lässvårigheterna direkt handikappande.

Det är många faktorer som påverkar vår läsförmåga. Ett sätt att försöka beskriva olika faktorerers inverkan är att utgå från en modell (se figur). Modellen beskriver ett urval faktorer som anses viktiga om man vill skaffa sig en bredare förståelse av svårigheter i läsning och skrivning. Om vi börjar med cirkeln i mitten så symboliserar den alla personer som har läs- och skrivsvårigheter och därmed ofta svårigheter med inläring av textbaserad kunskap. Denna grupp är förstås mycket brokig och består av alla, barn och vuxna, med olika former och olika grader av läs- och skrivsvårigheter. Man skulle kunna säga att gruppen består av ca 20-25 %, dvs. den fjärdedel av befolkningen som nämns i IALS-undersökningen. I den inre cirkeln har även en särskild undergrupp, dyslektikerna, markerats med en streckad linje. Linjen är streckad för att antyda att gränsen mellan dyslexi och allmänna läs- och skrivsvårigheter är oskarp. I litteraturen anges således olika siffror på hur vanligt förekommande dyslexi är i befolkningen. I Sverige nämns siffror mellan 2-8 %, oftast lite lägre siffror för vuxna och högre för barn.

Orsaker till läs- och skrivsvårigheter

Runt den inre cirkeln finns ett antal boxar som anger faktorer som kan förknippas med läs- och skrivsvårigheter. Modellen anger **Språkliga** faktorer (inkluderande personer som har annat modersmål än svenska), **Begåvning**, **Emotionella** och **Sociala** faktorer, **Mognad** (denna faktor är förstås mer framträdande när det gäller yngre barn), **Syn-** eller **Hörselnedsättningar**, **Medicinska** faktorer, **Neuropsykiatriska** faktorer, för lite **Övning** i läsning samt avslutningsvis **Fonologiska** faktorer.

Modell över ett antal faktorer som beskriver Läs- och skrivsvårigheter och Dyslexi.

Den yttre cirkeln omkring boxarna symboliserar *Samhälleliga* och *Pedagogiska* faktorer som på olika sätt, ibland negativt och ibland positivt, kan påverka hur allvarliga läs- och skrivproblemen blir för en enskild person eller hur dessa problem uppfattas. Exempelvis såg man inte läs- och skrivsvårigheter som ett problem i det samhälle vi hade för hundra eller femhundra år sedan. Samhället ställde inte då samma krav på läskunnighet. På den tiden var det följaktligen mycket få personer som ansågs vara ordblinda (ordet dyslexi var inte ens uppfunnet). Vi har under 1900-talet sett hur kraven på läsförmåga successivt ökat. På 30-40-talet kan vi säga att vi hade Årskurs 6 som mål eller kriterium för allmänhetens läsförmåga. Under 50-70-talet höjdes nivån till ungefär Årskurs 8 och från 80-talet till Årskurs 9. Om vi vill hänga med i de allt högre ställda skriftspråkliga samhällskraven så motsvarar kanske idag en medborgerlig läsnivå ungefär gymnasiestandard.

När det gäller den andra faktorn, den pedagogiska faktorerna, finns det faktiskt en risk att t. ex. en omogen nybörjare får läs- och skrivsvårigheter senare i livet om barnet möter en dåligt utbildad och oerfaren lärare med bristfällig läs- och skrivundervisning. För ett annat barn, kanske med dyslexi i släkten eller med problematiska uppväxtvillkor där risken att få läs- och skrivsvårigheter är klart förhöjd, kan å andra sidan en tidigt insatt god pedagogik förebygga att barnet senare får läs- och skrivproblem.

Utanför den yttre cirkeln har vi markerat två övergripande faktorer, *Arv* och *Miljö*, som bägge påverkar alla de faktorer som beskrivs inne i boxarna. Modern forskning har visat (Byrne, Olson, Samuelsson, Wadsworth, Corley, DeFries, & Willcutt) att exempelvis de fonologiska bristerna

till stor del är ärftliga. I modellen har den fonologiska faktorn markerats särskilt eftersom omfattande forskning de senaste 20 åren tyder på att fonologiska brister är en av de viktigaste faktorerna för att förklara dyslexi (Vellutino, Fletcher, Snowling & Scanlon, 2004). När det gäller sociala problem, som skolka, bristande omsorg eller stök och bråk i familjen som möjliga orsaker till läs- och skrivsvårigheter, är det å andra sidan rimligt att anta att det främst är miljöfaktorer under uppväxten som inte varit bra för barnet, dvs. på olika sätt utsatta barn. Verkligheten är förstås mycket komplicerad eftersom arv- och miljöfaktorer alltid samvarierar på ett mycket intrikat sätt genom hela vår utveckling.

Modellen kan användas för flera olika syften

Cirkelmodellen kan användas för flera olika syften. Ett syfte som redan berörts och som markeras med inåtgående pilar visar på ett antal **möjliga orsaker till läs- och skrivsvårigheter**. Dessa orsaker kan kombineras på oändligt många sätt, lika många sätt som det finns personer med läs- och skrivsvårigheter. Varje enskild faktor kan dessutom variera från mycket positiv till mycket negativ. Exempelvis kan ett barn som uppvisar uppenbara fonologiska brister (en person med risk för dyslexi) men som har god språklig förmåga, hög begåvning, god emotionell utveckling (exempelvis ett gott självförtroende) och som har stabila sociala hemförhållanden, som är tidigt mogen för sin ålder, som inte har några syn-, hörsel-, medicinska eller neuropsykiatriska problem och som gärna vill öva upp sin läsförmåga sannolikt få ganska lindriga läsproblem. Som motbild kan detta barn jämföras med ett barn som inte har fonologiska svårigheter (ej risk för dyslexi) men som ändå har grava läs- och skrivsvårigheter. Detta barn kan ha uppenbara svårigheter på flera andra faktorer i modellen, såsom torftig språkbakgrund, låg begåvning, låg självbild, sociala problem, omognad etc.

Ett annat syfte med modellen är att visa möjliga **komplikationer eller konsekvenser av läs- och skrivsvårigheter**, se de utåtgående pilarna. Det finns således en risk att ett barn med t ex fonologiska brister inte utvecklas optimalt när det gäller språk, begåvning, emotionell och social utveckling och att det ofta undviker läsning. Cirkelmodellen kan därför användas som **vägledning vid åtgärdsplanering** utifrån en helhetssyn på eleven. En viktig uppgift för skolan är att försöka minimera de negativa effekter som de utåtgående pilarna pekar mot. I denna artikel kommer jag att endast översiktligt beröra de olika boxarna och antyda några viktiga relationer som finns mellan en del av faktorerna. Jag går nu över till att beskriva de olika boxarna i modellen.

Språkliga faktorer

Den första boxen symboliserar språkliga faktorer. Eftersom skriftspråket är en vidareutveckling av talspråket är det rimligt att anta att barn med försenad språkutveckling, speciellt när det gäller ordförråd, syntax och gravare uttalsvårigheter, också riskerar att få läs- och skrivsvårigheter. Detta har tydligt visats i forskningen. Om vi utgår från barn med invandrarbakgrund kan dessa barn ofta lära sig läsa bra rent tekniskt, alltså att avkoda enskilda ord helt normalt. Deras bekymmer ligger vanligen på förståelseplanet eftersom de ofta har mer svårigheter med läsförståelsen. Dessa barn har oftast inte det ordförråd (speciellt det passiva ordförrådet) eller den kulturkompetens om svenska förhållanden som behövs för att fullt ut kunna tillgodogöra sig svenska texter.

Begåvningsfaktorer

Om vi går vidare till boxen som markerar begåvningsfaktorer kan man allmänt säga att barn med utvecklingsförsening kan knäcka läskoden, men att de lär sig läsa något senare än andra barn. Deras huvudsakliga problem ligger på förståelsen av det lästa. Inte bara i särskolan utan även i grundskolan finns det barn med nedsatt intellektuell förmåga som av detta skäl oftast får läs- och skrivsvårigheter och allmänna inlärningssvårigheter. Barn med hög begåvning har däremot större möjligheter att kompensera och hitta alternativa inlärningsstrategier. Detta gäller även de som har specifika avkodningsproblem av dyslektisk art.

Sociala faktorer

Den tredje boxen, sociala faktorer, kan dels innefatta barns olika hemmiljöer, t ex. barnets socioekonomiska bakgrund, och dels inrymma det psykosociala klimatet runt barnet i klassrummet, exempelvis barnets situation bland kamraterna. Barn som kommer från språkligt torftiga miljöer och

allmänt besvärliga hemförhållanden löper större risk att få läs- och skrivsvårigheter eftersom de ofta får mindre stöd och uppmuntran från föräldrarna. Detta gäller inte bara vid den första läsinlärningsfasen utan i det mesta av skolarbetet. Dessa barn kanske kommer igång med sin läsning lite senare än sina jämnåriga kamrater och de riskerar därmed att successivt halka allt längre efter. Som exempel på barn som haft en mycket besvärlig uppväxt kan nämnas de elever som kommer till särskilda ungdomshem (§12-hem).

När det gäller det psykosociala klassrumsklimatet är det viktigt att läraren har en medkännande attityd till den elev som har svårigheter och på olika sätt tar hänsyn till eleven. Läraren måste sträva efter att skapa en accepterande stämning i klassrummet. Annars finns faran att vissa barn känner sig utanför och riskerar att bli mobbade.

Emotionella faktorer

Nästa box handlar om emotionella faktorer. Dessa faktorer kan ofta kopplas samman med faktorer i barnets sociala miljö. Det säger sig självt att ett barn som kommer till skolan med ett mycket dåligt självförtroende och som inte känner sig älskat eller uppskattat kan få svårigheter med det mesta i skolan och då självfallet även med läs- och skrivinläringen. Man brukar säga att en positiv självbild ibland är viktigare för framgång i den första läsinläringen än en hög begåvning.

Hörsel och syn och Medicinska faktorer

Längst ner i modellen finns hörsel och syn samt medicinska faktorer. Barn med synnedättning eller blinda barn liksom barn med nedsatt hörsel eller helt döva barn lär sig oftast att läsa. Självfallet försvåras läsinläringen av syn- eller hörselsvårigheter. Blinda barn lär sig läsa med punktskrift (Braille) medan barn med olika former av synnedättningar lär sig läsa på vanligt sätt men ofta med hjälp av kompensering apparater (magnivision, zoom-program för datorn etc.). Även om dessa barn använder specialslipade glasögon eller anpassade apparater så försvåras dock ofta läsandet och läsinläringen. Förhållandet är likartat för barn med hörselnedättningar. De flesta kan lära sig läsa även om läsinläringen försvåras. Döva barn blir av flera orsaker sällan riktigt goda läsare. Det finns många svåra eller kroniska sjukdomar som kan drabba barn. Någon har räknat ut att det finns långt över 200 olika barndiagnoser. I många fall behöver dessa barn omfattande sjukhusvård och starka mediciner. Sannolikheten är hög att barnen får betydande skolfrånvaro vilket förstärker påverkan på läsinläringen negativt. Därutöver kan vissa mediciner göra barnen mindre alerta i skolan, vilket i sin tur ogynnsamt kan påverka den allmänna inlärningsförmågan, däribland läsinläringen.

Mognad

Vi har nu kommit fram till faktorn mognad. Skillnaden i ”skolmognad” när barn börjar skolan kan vara mycket stor. En tidigt mogen flicka som är född i januari kan mognadsmässigt vara fyra år före en sent mogen pojke född i december. Om en sådan pojke möts med bristfällig och felaktig pedagogik (det är bl. a detta som den pedagogiska ramen i modellen syftar till) finns risk att han kommer efter sina kamrater redan från början. Faran är stor att han ger upp och undviker det mesta som har med skolan att göra, speciellt att läsa. Eftersom man bara kan bli bra på det man övar på, så leder detta till att vissa barn får en mindre god läsförmåga, vilket numera i högre grad tycks gälla pojkar. Med många av de förebyggande åtgärder som idag finns tillgängliga i nybörjarklasserna såsom olika språklekar, arbete med ord och fonologisk medvetenhet med mera, bör det vara möjligt för pedagogerna att bättre ta hänsyn till pojkars lägre mognadsgrad i språkligt avseende. Tyvärr finns det idag vuxna som läser dåligt och som tror att de har dyslexi, men som i själva verket inte var mogna för den läsinläring de mötte på lågstadiet och som därefter mer eller mindre slutade att öva läsning.

För lite övning

Vid all inläring är det en faktor som är mycket viktig, nämligen den faktor som det engelska begreppet ”time on task” (TOT) står för. Begreppet innebär att ju mer tid vi ägnar åt övning av en viss aktivitet desto bättre blir vi på denna aktivitet. Denna regel gäller i många sammanhang, som att exempelvis lära sig dragspel, tennis, schack eller läsning. Barn som övar för lite läsning och skrivning blir oftast inte heller särskilt bra på dessa aktiviteter. Barn som har allmänna läs- och skrivsvårigheter på grund av att de övat för lite kommer med stor sannolikhet att lära sig läsa bara de blir tillräckligt

motiverade att läsa och skriva. Det är många som får denna motivation först i vuxen ålder. Det finns en mängd orsaker till att barn får för lite läsövning i skolan. Det kan vara barn som av olika anledningar är frånvarande i stor omfattning, t ex på grund av sjukdom, skolk eller som flyttar mycket eller vars omognad inte bemöttes tillfredställande på lågstadiet (som behandlades i föregående punkt).

Neuropsykiatriska svårigheter

Under 1990-talet ökade forskarnas intresse för barn med neuropsykiatriska svårigheter. Till detta område räknas diagnoser som DAMP, ADHD, Aspergers syndrom mm. Gemensamt för dessa diagnoser är barnens försämrade koncentrationsförmåga, vilket tycks påverka läsförståelsefaktorn mer. Att lära sig läsa kräver givetvis, som all annan inläring, att man kan rikta sin uppmärksamhet mot den uppgift som skall göras. Barn som är okoncentrerade och överaktiva klarar sig ofta sämre i basämnen som läsning och matematik. Forskningen kring dessa diagnoser har blivit allt mer intensifierad under senare tid och därvid även kopplingen till dyslexi. Självfallet har ett barn med både dyslexi och koncentrations- och uppmärksamhetsstörningar (ADHD) ett svårare utgångsläge än dyslektiska barn utan diagnosen ADHD.

Fonologiska faktorer

En för läsning mycket central faktor, dvs. olika fonologiska brister, anses enligt modern läsforskning som den enskilt viktigaste orsaken till dyslexi. Med fonologiska brister menas att man har svårare att uppfatta språkljud, att hantera ordningsföljden mellan språkljuden, att koppla samman ljud och bokstav mm. Den tjocka pilen från den fonologiska boxen till "dyslexi" i cirkelmodellen markerar det direkta sambandet mellan fonologiska svårigheter och dyslexi (som vi alltså räknar som en specifik form av läs- och skrivsvårigheter). Barn med fonologiska svårigheter kan upptäckas redan i förskoleåldern. Med systematiska språklekar och arbete med fonologisk medvetenhet i förskolan kan man förebygga eller åtminstone lindra framtida läs- och skrivsvårigheter.

Konsekvenser av läs- och skrivsvårigheter

Jag avslutar denna genomgång av modellen genom att rikta uppmärksamheten mot de pilar som riktas utåt från den inre cirkeln; dvs. mot boxarna för språkliga, begåvningsmässiga, sociala, emotionella faktorer samt boxen "för lite övning". Man kan se detta som konsekvenser av läs- och skrivsvårigheter. Kanske dessa följder av läs- och skrivsvårigheterna är minst lika allvarliga som läs- och skrivsvårigheterna i sig. Ett barn som exempelvis kommer till skolan med grava fonologiska svårigheter (med dyslexi), men utan några problem med avseende på de övriga boxarna, kan dock få avkodningsproblem i skolan, dvs. specifikt dyslektiska svårigheter. Barnet kanske upptäcker i slutet på höstterminen i årskurs 1 att han inte kan läsa ihop ord, enkla ord som nästan alla andra kamrater i klassen klarar. Han börjar då fundera över varför just han inte klarar uppgiften eftersom han tidigare har lyckats bra i förskolan. Han börjar undvika läsuppgifter, slutar att öva, och riskerar därmed att gå in i en ond cirkel. Detta kan i nästa steg leda till att självkänslan sjunker. Denna negativa känsla lever ofta kvar långt fram i livet, vilket intervjuer med äldre personer klart visar.

Ibland kan vissa barn få sociala svårigheter i kamratgruppen. Lässvårigheter är oftast inte en enskild orsak till eventuell mobbning, men tillsammans med ett lågt självförtroende ökar denna risk. Ett allvarligt socialt problem som kan vara en konsekvens av dålig läsförmåga är en ökad sannolikhet att i vuxen ålder inte få jobb eller bli arbetslös. Forskning har visat (Lindgren, 1995) att läsförmågan bland arbetslösa är lägre. Dagens arbetsmarknad ställer stora krav på läs- och skrivförmåga, både på svenska och alltmer även på engelska. Tyvärr blir många personer med läs- och skrivsvårigheter dubbelhandikappade. De får nämligen problem med båda språken.

Genom att läsa bara lite eller att undvika att läsa riskerar många lässvaga personer att gå in i en ond cirkel. Den onda cirkeln fortsätter och leder till att man läser allt mindre. Detta kan på sikt medföra att språket blir torftigare än det annars skulle vara och med sämre ordförråd och brister i begreppsbildningen som följd. Man uppfattas som "mindre vetande". Det finns forskning (Stanovich, K., West, R., & Harrison, M., 1995) som pekar på risken att "tappa" i verbal begåvning om man ofta undviker aktivt läsande. Ett skäl till detta är att vårt ordförråd är högt laddat på faktorn verbal begåvning och ordförrådet fylls på genom läsning av många olika texter. Det finns uppskattningar om

att barn i 6 års ålder förstår ungefär 5000 ord medan en 16-åring känner till 50 000 ord. En stor andel av denna ökning i ordförråd (ca 80 %) skaffar man sig genom läsning i skola och på fritiden. Detta faktum ställer naturligtvis stora krav på att skolan ser till att eleverna läser mycket eller får hjälp att med kompensatorisk teknik lyssna på uppläst text för att utveckla ordförrådet.

Fakta om IALS-undersökningen

International Adult Literacy Study – IALS – är en studie som OECD och Statistics of Canada har genomfört om vuxnas läs- skriv- och räkneförmåga. Sverige, USA, Canada, Tyskland, Polen, Schweiz och Nederländerna har deltagit. Studien genomfördes hösten 1994 i form av besöksintervjuer. I Sverige deltog 3000 svenskar från 16 år och uppåt.

Referenser

- Byrne, B. Olson, R., Samuelsson, S., Wadsworth, S. Corley, R., DeFries, J. & Willcutt, E. (2006). Genetic and environmental influences on early literacy. **Journal of Research in Reading** Vol. 29, Blackwell
- Lindgren, M. (1995). Läs- och skrivsvårigheter/dyslexi - dyslexiprojektet i Oskarshamn. AMS, Solna
- Stanovich, K., West, R., & Harrison, M (1995). Knowledge growth and maintenance across the life span: The role of print exposure. **Developmental Psychology**, 31:5.
- Vellutino, F., Fletcher, J., Snowling, M., & Scanlon, D. (2004). Specific reading disability (dyslexia): what have we learned in the past four decades. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45:1.